

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

Π Η Γ Α Ι

Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου : Ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος, Ἀλεξάνδρεια, 1909. — Bennet-Adeney : A biblical Introduction, London, 1906. — Blass, F : The philology of the Gospels, London, 1898. — Δαμαλά, Ν : Εἰσαγωγή εἰς τὴν κΔ. Ἀθῆναι, 1876. — Δέρβου, Γ : Χριστιανικὴ Γραμματολογία Α', Ἀθῆναι, 1903. — Gould, E. P : The Gospel according to S. Mark, Edinburgh, 1912. — Gregory, C. R : Canon and text of the N.T., Edinburgh, 1907. — Harris, J. Rendell : Stichometry, London, 1893. — Jacquier, E : Histoire des livres du N. T. Paris, 1910. — Kenyon, F : Handbook to the textual Criticism of the N. T. London, 1912. — Moffatt, J : Introduction to the N. T. Edinburgh, 1918. — Nestle, E : Introduction to the textual Criticism of the N. T. ἀγγλ. μετάφρ. W. Edie, London, 1901. — Τοῦ αὐτοῦ : Novum Testamentum. — Παπαϊωάννου, Χ. Ι : Τὸ κείμενον τῆς κΔ. Α' Τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα, Ἀθῆναι, 1918. — Rowlandson, W. H : The Gospel according to S. Mark, Cambridge, 1884. — Salmond, S. D. F : St Mark, ἐν Hastings' D. B. — Scrivener's Introduction to the Criticism of the N. T. ed. IV. — Tischendorf, C : Novum Testamentum, ed. VIII min. — Τοῦ αὐτοῦ Synopsis Evangelica.

Τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς κΔ τελευτᾷ κατὰ τρεῖς τρόπους.

Ἐν τῷ Β τελευτᾷ ἀποτόμως εἰς τὰς λέξεις ἐφοβοῦντο γάρ (Μκ. 15' 8), ἐφεξῆς δὲ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ κατὰ Λουκᾶν καταλείπεται οὐ μόνον τὸ ὑπόλοιπον τῆς στήλης ἀλλὰ καὶ μία ἔτι στήλη κενή, ἡ δὲ κενὸς αὗτος χώρος θὰ ἤρκει ἀκριβῶς νὰ περιλάβῃ τὸ σύνθημα τέλος τοῦ Εὐαγγελίου (Μκ. 15' 9—20), ἐὰν τοῦτο ἐγράφετο διὰ τῆς αὐτῆς χειρός.

Ἐν τῷ Ἀλεφ τελευτᾷ ὁμοίως, δὲν καταλείπεται ὅμως ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦτω κενὸν μετὰ τὸ ἐφοβοῦντο γάρ μέχρι τῆς ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς ἐπομένης στήλης ἀρχῆς τοῦ Λκ εἰμὴ τὸ ὑπόλοιπον τῆς στήλης μετὰ τὸ γάρ, ὅφ' ὃ κεῖται ἡ ὑπογραφή Εὐαγγέλιον κατὰ Μάρκον.

Ἡ τοιαύτη εἰς τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ ἀπότομος λήξις τοῦ Μκ ἀπαντᾷ ἐν τῷ L ὡς ἡ πρώτη τῶν τριῶν λήξεων, ἐν τῷ 22, ἐν τῷ K τῆς παλαιολατινικῆς, ἐν τῇ σιν. συριακῇ, ἐν τοῖς ἀρ. χειρογράφοις τοῖς ἀρμενικῆς καὶ ἐν τισι τῶν παλαιότερων χειρογράφων τῆς αἰθιοπικῆς. Εὐνοεῖται ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου διὰ λόγους ἀρμονιστικούς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὑπὸ τοῦ ἀταλαιπώρως ἀντιγράφοντος αὐτὸν Ἰερωνόμου, ἀναμφιβόλως δὲ πᾶσα τῶν πατέρων ἐφεξῆς μνεῖα τῆς τοιαύτης ἀποτόμου λήξεως πρώτην πηγὴν ἔχει τὴν γνώμην τοῦ Εὐσεβίου.

Ἐν τῷ L, ὅπερ θεωρεῖται συγγενέστατον τῷ B, ἔχομεν τριπλοῦν τέλος. Μετὰ τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ ἔχομεν γραμμὴν σημείων διακοπῆς, τὸ ἀπότομον τέλος, ὅπ' αὐτὴν δὲ τὸ ἐξῆς βραχύτερον τέλος: «φερετε που και ταῦτα + Πάντα δὲ τα παρηγγελμενα τοῖς περι τον Πιτρον συντομως ἐξηγγιλαν + μετα δὲ ταῦτα καὶ αὐτος ὁ IC, ἀπο ἀνατολης καὶ ἀχρι δυσεως ἐξαπεστιλεν δι' αυτων το ἱερων και ἀφθαρτον κηρυγμα + της αἰῶνιου σωτηρίας +». Ἐν δὲ τῇ ἐπομένῃ στήλῃ τὰ ἐξῆς: «Ἐστιν δε και ταῦτα φερομενα μετα το ἐφοβουντο γαρ + Ανασταῖς δὲ πρωῖ πρωτη σαββατου + . . . και τὰ ἐξῆς μέχρι τέλους.

Ἐν τοῖς A, C, D, (ὅτις εἶναι ἐλλιπῆς πρώτης χειρὸς ἀπὸ τοῦ στχ. 15), E, Fw, G, H, K, M, S, U, V, X, Γ, Δ, Π, τὸ Μκ τελευτᾷ εἰς τὸ σὺνηθες τέλος.

Ἐπίσης εἰς τὸ σὺνηθες τέλος τελευτᾷ ἐν πᾶσι τοῖς μικρογραμμάτοις, ὧν ἐν τισι παρατηροῦνται τὰ ἐξῆς: Τὸ 274 περιέχει ἐν τῇ ᾧα καὶ τὸ βραχύτερον τέλος. Ἐν τοῖς μεθ' ὑπομνημάτων χειρογράφοις 12, 24, 36, 37, 40, 41, 108, 129, 137, 138, 143, 181, 186, 195, 210, 221, 222, 237, 238, 255, 259, 299, 329, 374 ἀπαντᾷ ἡ ἐξῆς σημείωσις, ἀνήκουσα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν 12, 37, 41 εἰς τὸν περὶ τὸ ἔτος 400 ἀκμάσαντα ὑπομνηματιστὴν τοῦ κατὰ Μάρκον Ἀντιοχείας Β. κτωρα: «παρὰ πλείστοις ἀντιγράφοις οὐκ ἦν ταῦτα τὰ ἐπιφερόμενα ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ· ὡς νόθα γὰρ ἐνόμισάν τινες αὐτὰ εἶναι· ἀλλὰ ἡμεῖς ἐξ ἀκριβῶν ἀντιγράφων ἐν πλείστοις εὐρόντες αὐτὰ καὶ κατὰ τὸ παλαιστιναῖον Εὐαγγέλιον Μάρκου, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, συντεθείκαμεν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἐπιφερομένην δεσποτικὴν ἀνάστασιν».

Εἰς τὸ αὐτὸ σὺνηθες τέλος τελευτᾷ τὸ Μκ καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις μικρογραμμάτοις χειρογράφοις 33 καὶ 69 τοῦ φερραρείου συμπλέγματος.

Τὸ 137 μετὰ τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ παραπέμπει δι' ἀστερίσκου εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Βίκτωρος σημείωσιν, καὶ ὁ ἀστερίσκος οὗτος τῆς παραπομπῆς, συνηθέστατος ἐν τοῖς χειρογράφοις, ἐξελέγηθη οὐ μόνον ὑπὸ τῶν παλαιο-

τέρων ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Tischendorf παραδόξως ὡς ὀβελὸς ἀμφιβολίας.

Τὸ 199 ἔχει μετὰ τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ τὴν συνήθη ἐν τοῖς εἰς τὰ ἀναγνώσματα διηρημένοις χειρογράφοις λέξιν τέλος (δηλ. τοῦ ἀναγνώσματος, τοῦ β' ἑωθινοῦ Εὐαγγελίου), μετ' αὐτὴν δὲ διὰ τῆς αὐτῆς καὶ ἡ λ. τέλος χειρὸς τᾶδε: «ἐν τισὶ τῶν ἀντιγράφων οὐ κεῖται ταῦτα, ἀλλ' ἐνταῦθα καταπαύει».

Τὰ 20,215,300 μετὰ τὸν στχ. 15 σημειοῦσι τὴν παράλειψιν τοῦ συνήθους τέλους ἐν τισὶν ἀντιγράφοις, προσθέτουσι δὲ: «ἐν δὲ τοῖς ἀρχαίοις πάντα ἀπαράλειπτα κεῖται». Τὰ χειρόγραφα δὲ ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν κατὰ τὸ παλαιστῖναιον διωρθωμένων.

Τὰ 15 καὶ 22 τελευτῶσιν εἰς τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ, εἶτα δι' ἐρυθροῦ σημειοῦσιν ὅτι ἐν τισὶν ἀντιγράφοις τὸ Μκ λήγει ἐνταῦθα, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ταῦτα φέρεται, ἦτοι τὸ ἐπακολουθοῦν σύνθηρες τέλος.

Ἐν τῷ 573 τὸ Μκ ἔχει ὑπογραφήν «ἐγγραφή καὶ ἀντεβλήθη ὁμοίως ἐκ τῶν ἐσπουδασμένων κεφαλαίοις σλζ'», ὅπερ σημαίνει ὅτι τὰ ἐξ ὧν ἐγένετο ἡ ἀντιγραφή χειρόγραφα περιεῖχον ἀναμφήριστον τὸ σύνθηρες τέλος.

Ἐν τοῖς 1,205,206,209 κεῖται ἡ αὐτὴ καὶ ἐν 15 καὶ 22 σημείωσις, ἔχουσα ὅμως ἄλλοις ἀντὶ τοῦ πολλοῖς, ἐν δὲ τῷ 206 προστίθεται ὅτι ὁ Εὐδῆσιος ἐκανόνισε μέχρι τοῦ στχ. 8, ὅπερ δὴ μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῶν "Αλεφ, Α, L, S, U, 12 ἄλλων μικρογραμμάτων ἐν οἷς καὶ τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐκδοθὲν 2215ε, τῶν am. fuld. ing. τῆς Βουλγάτας, καὶ εἶναι βέβαιον ἄλλως, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐφεξῆς γίνεται ἐμφανές.

Εἰς τὸ σύνθηρες τέλος τελευτᾷ τὸ Μκ καὶ ἐν ταῖς μεταφράσεσιν πεσῖττα, ἱεροσολυμιτικῇ, κουρητωνεῖω (ἣτις οἶονεὶ ἵνα μαρτυρήσῃ τοῦτο διέσωσεν ἐκ τοῦ Μκ τὸ ις' 17—20) καὶ ἀρκλιανῇ, σαϊδικῇ, βοχσῖρικῇ, αἰθιοπικῇ (πλὴν δύο χειρογράφων), βουλγάτα, γοθικῇ, ἐν πᾶσι τοῖς χειρογράφοις τῆς παλαιολατινικῆς πλὴν τοῦ k, τῶν a καὶ b περιεχόντων αὐτὸ δι' ἑτέρας χειρὸς, γεωργιανῇ, ἀρμενικῇ, ἀραβικῇ καὶ πάσαις ταῖς λοιπαῖς κατωτέραις μεταφράσεσιν.

Τὸ τέλος τοῦτο μαρτυρεῖται ἐν τῇ β' ἐκ. ὑπο τοῦ Εἰρηναίου (κ. Αἰρ. III, 10,6: In fine autem Evangelii ait Marcus: Et quidem Dominus Jesus postquam locutus est eis receptus est in caelos et sedet ad dexteram Dei, ἦτοι Μκ ις' 19), Τερτυλλιανοῦ, Ἰουστίνου (Διάλ. π. Τρόφ. σ. 149: «καὶ οὕτω πεισθέντες καὶ εἰς τὴν οἰκουμένην πᾶσαν ἐξεληθόντες ταῦτα ἐδίδαξαν» ἦτοι Μκ ις' 20), Τατιανοῦ (ἐν τῷ Διατεσσάρων) ἐν τῇ γ' ἐκ. ὑπὸ τοῦ Ἰππολύτου (π. χαρισμ. σ. 545: «Ἰησοῦς

ρησι πᾶσιν ἅμα περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ διὰ τοῦ Πνεύματος διδομένων χαρισμάτων : σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσιν ταῦτα προκαλοῦσθῆσει. . . καὶ τὰ ἐξῆς μέχρι τοῦ καλῶς ἔξουσιν» ἔτσι Μκ (ς' 17-18), Βιγκεντίου, τῶν Acta Pilati, τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, τῶν Κλίσου· ἐν τῇ δ' ἐκ. ὑπὸ τοῦ Ἀφραάτου, Εὐσεβίου, Μακαρίου Μαγνητος, Ἰερωνόμου, Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Ἐπιφανίου, Ἀδγουστίνου, Ἀμβροσίου, Χρυσοστόμου· ἐν τῇ ε' ἐκ. ὑπὸ τοῦ Λέοντος, Νεστορίου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Βίκτωρος Ἀντιοχείας, κλπ.

Ἐπισης τὸ σύνθημα τέλος μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Συναξαρίου τῶν εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας, οὗ ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὴν δ' ἐκ., ἴσως δὲ καὶ πρότερον ἔτι, ἐνθα ὀρίζεται ὡς ἐωθινὸν τῆς Ἀναλήψεως, ὡς ἀνάγνωσμα τῆς ἑορτῆς τῆς ἁγ. Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς τῇ 22 Ἰουλίου καὶ ὡς γ' ἐωθινὸν Εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ μοζαραβικῇ λειτουργίᾳ ὀρίζεται ὡς ἀνάγνωσμα τῆς Δευτέρας τῆς διακαινησίμου, παρὰ τοῖς Ἰακωβίταις ὡς ἀνάγνωσμα τῆς Τρίτης τῆς διακαιν., παρὰ δὲ τοῖς Ἀρμενίοις καὶ Κόπταις ὡς ἀνάγνωσμα τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀναλήψεως.

Τὸ δὲ βραχύτερον τέλος, τὸ ἐν τῷ L ὑπὸ τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ παρατιθέμενον, ἀπαντᾷ ὡς μόνον τέλος τοῦ Μκ ἐν τῷ παλαιολατινικῷ K, ἐν δυοῖ χειρογράφοις τῆς αἰθιοπικῆς, ὡς ἕτερον τέλος ἐν τοῖς χειρογράφοις Ψ (O44) καὶ δυοῖν ἄλλοις, ἐν τῇ ἡα τοῦ 274 καὶ τῆς ἀρκελιανῆς, καὶ εἴπου ἀλλαχοῦ.

Οἷα παρέχεται εἰς ἡμᾶς ἡ μαρτυρία τῶν χειρογράφων, τοιαύτη, φαίνεται, παρείχετο καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ δ' ἐκ. Ἐπομένως προυβάλλετο καὶ ἐκεῖνοι πρὸς λύσιν ζήτημα περὶ τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου.

Ὁ πρῶτος ἀνεπίστος μετὰ κριτικῆς ὑποψίας τὸ σύνθημα τέλος τοῦ Εὐαγγελίου τούτου ὑπῆρξεν ὁ Εὐσέβιος Οὗτος ἐν τῇ πρὸς Μαρῖνον ἐπιστολῇ λέγει περὶ τούτου τάδε (quaestio prima ἐν τῇ τοῦ Mai Scriptorum veterum nova collectio I, σ. 16): «ὁ μὲν γὰρ τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἀθετῶν εἶποι ἂν μὴ ἐν ἅπασιν αὐτὴν φέρεσθαι τοῖς ἀντιγράφοις τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου· τὰ γοῦν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων τὸ τέλος περιγράφει τῆς κατὰ Μᾶρκον ἱστορίας ἐν τοῖς λόγοις τοῦ ὀφθέντος νεανίσκου ταῖς γυναιξὶ καὶ εἰρηκότος αὐταῖς **μὴ φοβεῖσθε** καὶ τὰ ἐξῆς. . . **καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ·** ἐν τούτῳ γὰρ σχεδὸν ἐν ἅπασιν τοῖς ἀντιγράφοις τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου περιγράφεται τὸ τέλος· τὰ δ' ἐξῆς σπανίως ἐν τισιν, ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσι φερόμενα, περιττὰ ἂν εἶη, καὶ μάλιστα εἴπερ ἔχοιεν ἀντιλο-

γίαν τῇ τῶν λοιπῶν Εὐαγγελιστῶν μαρτυρίᾳ». Καὶ ἐν σ. 62 : «Ἄλλος δέ τις οὐδ' ὀτιοῦν τολμῶν ἀθετεῖν τῶν ὀπωσοῦν ἐν τῇ τῶν Εὐαγγελίων γραφῇ φερομένων, διπλῆν εἶναι φησι τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς, ἑκατέραν τε παραδεκτέαν ὑπάρχειν τῷ μὴ μᾶλλον ταύτην ἐκείνης ἢ ἐκείνην ταύτης παρὰ τοῖς πιστοῖς καὶ εὐλαβέσιν ἐγκρίνεσθαι».

Τὸν Εὐσέβιον ἀντιγράφει προφανῶς ὁ Ἱερώνυμος ἐρωτῶν ἐν Ad He-dibiam (quaestio iii) : Quae causa sit ut de resurrectione Evangelistae diversa narraverunt? καὶ ἀποκρινόμενος : Hujus quaestionis duplex solutio est : aut enim non recipimus Marci testimonium quod in raris fertur Evangeliiis, omnibus Graeciae libris paene hoc capitulum in fine non habentibus, praesertim cum diversa atque contraria Evangelistis caeteris narrare videatur ; aut respondendum quod uterque verum dixerit.

Ἡ αὐτὴ βεβαίωσις ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῷ εἰς τὴν ἀνάστασιν λόγῳ, τῷ ἀποδιδωμένῳ εἰς τὸν ἱεροσολυμίτην πρεσβύτερον Ἡσύχιον ἢ εἰς τὸν Ἀντισοχείας Σευήρον.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀπεφάναντο κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ τέλους τοῦτο οἱ Michaelis, Fritzsche, Griesbach, Lachmann, Credner, Ritschl, Meyer, Ewald, Reuss, Holtzmann, Keim, Hofmann, Tischendorf (ὅστις ἀπορρίπτει αὐτό), Zahn, Tregelles, (ὅστις ἔθηκε τὴν ὑπογραφὴν κατὰ Μάρκον ὑπὸ τὸ ἐφοβοῦντο γάρ), Schaff, Weiss, WH (οἵτινες ἔθηκαν αὐτὸ ἐν διπλαῖς ἀγκύλαις καὶ ἀπεφάναντο ὑποβολιμαῖον ἐν ταῖς Notes on special passages), Alford, Swete, E. Gould, Adeney, Gregory κ.ἀ.π. Οἱ δ' ἄγγλοι ἀναθεωρηταὶ ἐχώρισαν αὐτὸ τοῦ λοιποῦ κειμένου διὰ τινος κενοῦ.

Οἱ δὲ λόγοι ἐφ' ὧν ἐστηρίχθησαν εἶναι ἐξωτερικοὶ μὲν 1) αἱ μαρτυρίαι τῶν χειρογράφων, τοῦ Εὐσέβιου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου, καὶ 2) ὅτι παρὰ τοῖς πατέρας τοῖς ὁμιλοῦσι περὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀναλήψεως δὲν γινεται πολλὴ μνεῖα αὐτοῦ· ἐσωτερικοὶ δὲ ὅτι ἡ λογοτεχνικὴ ὕψη τοῦ τέλους τοῦτου (καὶ ἔτι μᾶλλον τοῦ βραχυτέρου) εἶναι λίαν ἀνόμοιος τῆς τοῦ λοιποῦ Εὐαγγελίου· τόσον ἀνόμοιος ὥστε καὶ ἂν εἴχομεν τὸ αὐτόγραφον τοῦ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου καὶ ἰδιοχείρως ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένον τὸ τέλος τοῦτο, πάλιν θὰ ἐλέγομεν ὅτι τοῦτο δὲν προέρχεται ἐξ αὐτοῦ ἀλλ' ἀντεγράφη ὑπ' αὐτοῦ ἄλλοθεν ! Παρατηρεῖται δηλαδὴ 1) ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα ἀρχὴν νέας παραγράφου, οὐχὶ δὲ συνέχειαν τῶν προηγουμένων· 2) ὅτι ἡ ἀνωνομία ἐκεῖνος χρησιμοποιεῖται πεντάκις κατὰ τρόπον ὅπως ἄγνωστον

τοῖς Συνοπτικοῖς, συνήθη δὲ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην 3) ὅτι τὸ τρις ἀπαντῶν ἐνταῦθα πορεύεσθαι, τὸ δις ἀπαντῶν ἀπιστεῖν, τὸ δις ἐπίσης ἀπαντῶν θεᾶσθαι, τὸ ὕστερον οὐδαμοῦ ἀλλαγῶ τοῦ Εὐαγγελίου τούτου εὐρηγνται· 4) ἡ προσδιοριστικὴ τῆς Μαγδαληνῆς φράσις ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια φαίνεται τεθεῖσα ὡς εἰ νῦν τὸ πρῶτον ἐγίνετο λόγος περὶ αὐτῆς, ἐν ᾧ δις ἤδη πρότερον ἐμνημόνευσεν αὐτῆς ὁ Εὐαγγελιστής· 5) ἡ περίφρασις τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις περὶ τῶν Ἀποστόλων εἶναι ἄλλη ἀσυνήθης ἔκφρασις· 6) τὸ μετὰ ταῦτα εἶναι ἐπίσης Ἰωάννειον, οὐδαμοῦ ἀπαντῶν ἀλλαγῶ τοῦ Μκ οὔτε τοῦ Μτ, σπανίως δ' ἐν τῷ Λκ. 7) τὸ θανάσιμον εἶναι τῶν ἄπαξ λεγομένων ὅλης τῆς κΔ. 8) τὸ βλάπτειν ἄπαξ εἶναι μόνον ἀπαντᾶ ἐν τῇ κΔ, ἐν Λκ δ' 35. 9) τὸ συνεργῶντος καὶ τὸ βεβαιῶντος εἶναι παύλεια, τὸ δ' ἐπακολουθεῖν ἀπαντᾶ δις ἐν Τιμ. Α' καὶ ἄπαξ ἐν Πέ. Α', οὐδὲν δὲ τούτων ἀλλαγῶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις.

Ἐν γένει δὲ ἐκ τῶν 163 λέξεων τοῦ τέλους τούτου ἰδιάζουσιν αὐτῶν 19 λέξεις καὶ 2 φράσεις, οὐδαμοῦ ἀπαντῶσαι ἐν τῷ λοιπῷ Εὐαγγελίῳ. Ἐκ τούτων δ' ἰδίᾳ ἢ χρήσις τῶν πορεύεσθαι, ἐκεῖνος καὶ θεᾶσθαι, λέξεων συνηθεστάτων ἐνταῦθα, οὐχὶ δ' ἐν τῷ λοιπῷ Εὐαγγελίῳ, ἀποτελεῖ ἰδιορρυθμίαν τοῦ τέλους τούτου ἀξιοσημεῖωτον.

Σπουδαιότερον ἐπιχείρημα εὐρίσκουσιν οἱ ἀντίπαλοι τῆς γνησιότητος τοῦ τέλους τούτου ἐκ τοῦ γενικοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ· ἐν ᾧ δηλαδὴ συνήθως τὸ Μκ συστέλλει μὲν τὰς ὀμιλίας, πλατύνει δὲ τὴν ἀφήγησιν τῶν συμβάντων, ἐν τῷ τέλει τούτῳ ἔχομεν συμπεπυκνωμένην ἀφήγησιν, αἰονεὶ ἐσπευσμένην ἀπαρίθμησιν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐμφανίσεων τοῦ Κυρίου, ἢ τοιαύτη δ' ἐντόπισις εἶναι ἐξαιρετικῶς ζωηρὰ ὡς ἐκ τῆς προηγουμένης λεπτομεροῦς ἀφηγήσεως τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀγγέλου εἰς τὰς γυναῖκας.

Ἐτι σπουδαιότερον ἐπιχείρημα εὐρίσκουσιν ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις τοῦ στιχ. 18 γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἄροῦσι, κἂν θανάσιμόν τι πίωνσιν οὐ μὴ αὐτοὺς βλάβῃ, ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται περὶ ἔργων φιλανθρωπίας ἀλλὰ περὶ σημείων θαυματουργίας πρὸς πίστωσιν τῆς παρουσίας τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ παρὰ τοῖς ἐκτελεσταῖς αὐτῶν, λαμβανομένου ὅπ' ὄφει ὅτι ὁ Κύριος ἠρνήθη εἰς τοὺς Φαρισαίους τὴν παροχὴν τοιοῦτου σημείου πρὸς θεβαίωσιν τῆς ἀποστολῆς Αὐτοῦ.

Τὴν δὲ σπουδαιότατην τῶν δυσκολιῶν εὐρίσκουσιν ἐν τῷ ὅτι τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ 15' κεφαλαίου (οἱ στιχ. 1-8) εἶναι ἐσχεδιασμένον κατὰ τὸ Μτ, ἀποτελοῦν οἰονεὶ περίληψιν τοῦ Μτ καὶ 1-10), θεωρουμένου ὅτι τὸ Μτ μίαν μόνην μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐμφάνισιν τοῦ Κυρίου ἐν Ἰουδαίᾳ γινώσκει, τὴν εἰς τὰς Μυροφόρους τὸ πρωτὸν τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστά-

ως, ἐν ᾧ τὰ β' μέρος (οἱ στχ. 9-20) εἶναι ἐσχεδιασμένον κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Λκ ἐν ικδ' 13 ἐ. ἱστορουμένας ἐν Ἰουδαίᾳ ἐμφανίσεις, καὶ ὅτι ἄρα τὰ δύο τμήματα τοῦ κεφ. 15' αἴρουν ἄλληλα.

Παρὰ πάσης ταύτας τὰς ἀντιρρήσεις ὁμολογεῖται ὅτι τὸ Μκ δὲν ἠδύνατο νὰ λήγῃ ἀποτόμως εἰς τὸ ἐφοβοῦντο γάρ.¹ Ὅθεν ὑπετέθη πρὸς ἐξήγησιν τοῦ πράγματος ἢ ὅτι διὰ τινὰ λόγον οἰονδήποτε ἢ συγγραφή κατελείφθη ἀσυμπλήρωτος, ἢ ὅτι τὸ τελευταῖον φύλλον τοῦ παπυρίνου κυλίνδρου ἀποτριβὴν ἐφθάρη λίαν ἐνωρίς, καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ τέλος τοῦ Εὐαγγελίου ἀπώλετο πρὸ πάσης ἀντιγραφῆς, εἰς τὴν θέσιν δ' αὐτοῦ μεταγενέστεροι ἀντιγραφεῖς προσέθεσαν τὸ ἕτερον τῶν δύο ἀπαντώντων τελῶν κατ' ἰδίαν κρίσιν. Ἀναγνωρίζεται δὲ ὅτι τὸ μακρότερον τέλος, εἰ καὶ δὲν προσετέθη ὑπὸ τοῦ ἀρχικοῦ συγγραφέως, προέρχεται ἐκ παλαιοτάτου χρόνου, ἐνσαρκώνει ἀληθινὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν, καὶ δυνατὸν νὰ ἐγράφη ὑπὸ τινος συντρόφου ἢ διαδόχου τοῦ ἀρχικοῦ συγγραφέως. Τινὲς δέ, ὡς ὁ Scholten κ.α., καὶ ἐπειράθησαν νὰ ἀνασυντάξωσι τὸν ἀρχικὸν τύπον τοῦ τέλους τοῦ Μκ διὰ συναρμολογήσεως, ὡς π. χ. προτείνει ὁ Goodspeed, τῶν Μτ κη' 9-10 καὶ 16-20. Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν ἀρμενικοῦ χειρογράφου τοῦ 986 ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ F. C. Conybeare ἐν τῇ πατριαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἐδσμιατζίν, τὸ σὸνθηες τέλος ὀφείλεται εἰς τὸν πρεσβύτερον Ἀρίστονα, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Conybeare εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἀναφερόμενος ὡς μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἀριστίων· ἐντεῦθεν ὁ Conybeare θεώρησε τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τοῦ συνήθους τέλους ὡς κλειμένον, εἴρε δὲ βραδύτερον σύμφωνον πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τὸν Swete.

Κατὰ δὲ τὸν Rohrbach τὸ τέλος τοῦτο ὀφείλεται εἰς τοὺς κατὰ τὰς πρώτας δεκάδας τῆς β' ἐκ. ἐκδόντας τὸν πρῶτον κανόνα τῶν Εὐαγγελίων, οἵτινες καὶ τὸ λεγόμενον παράρτημα προσέθεσαν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, καὶ δὴ ἐν μ. Ἀσία, ἔνθα ἐκυκλοφόρουν καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ Ἀριστίωνος παραδόσεις, οἷα ἢ περὶ τοῦ Βαρσαβᾶ τοῦ ἐπικαλουμένου Ἰούστου, ὅστις ἐλέγετο ὅτι εἶχε πῆθ θανάσιμον δηλητήριον χωρὶς νὰ βλαδῆ, πρᾶγμα εἰς ὃ, κατὰ τὴν γνώμην ταύτην, ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ τέλους τοῦ Μκ.

1. Ὁ ἀρνούμενος τὴν γνησιότητα τοῦ συνήθους τέλους Hort, π. χ., ἀναγνωρίζει ὅτι «εἶναι ἀπίστευτον ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς ἐπέρανεν οἰκαιοθελῶς εἴτε τὴν παράγραφον διὰ τοῦ ἐφοβοῦντο γάρ, εἴτε τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τῆς ἀσημάντου λεπτομερείας δευτερεύοντος γεγονότος, καταλείπων τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ μετέωρον».

Ἡ γνησιότης τοῦ τέλους τούτου ὑπερησπίσθη ὑπὸ τῶν Ριχ. Σίμωνος, Mill, Bengel, Wolf, Eichhorn, Storr, Kuinoel, Matthaei, Hug, Scholz, Guericke, de Wette, Olshausen, Bleek, Lange, Ebrard, Bisping, Hilgenfeld, McClellan, Scrivener, Canon Cook, J. A. Broadus, Dean Burgon, Morison, Wordsworth, G. Salmon, E. Miller, W. Rowlandson κᾶ.

Ὁ δὲ Belser καὶ ὁ van Kasteren τέμνουσι μέσσην ὁδὸν φρονοῦντες, ὁ μὲν πρῶτος ὅτι τοὺς στχ. 9-20 προσέθηκεν ὁ Μᾶρκος περὶ τὸ 63-4 εἰς τὸ ἤδη ἀπὸ εἰκοσαετία; γεγραμμένον Εὐαγγελίον του, ὁ δὲ δεύτερος ὅτι προσέθηκεν αὐτοὺς μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ.

Ὁλόκληρος ἡ ἀντίρρησις κατὰ τοῦ συνήθους τέλους ἀνάγεται εἰς τὸν Εὐσεβίον, διότι αὕτη κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀνάπτυξις τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης γνώμης αὐτοῦ. Οἱ νεώτεροι ἐπεξέτειναν μόνον τὴν ἀντίρρησιν καὶ διὰ τῆς ἐξετασεως τῆς λογοτεχνικῆς ὑφῆς τοῦ ὑποπευσομένου συνήθους τέλους.

Ὅτι τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀντιγράφων δὲν περιεῖχον τὸ τέλος τοῦτο εἶναι θῆβαιον, καίτοι τὰ δύο μεγάλα χειρόγραφα ᾿Αλεφ καὶ Β τὰ περιελθόντα μέχρι ἡμῶν ἄνευ αὐτοῦ δυνατὸν νὰ ἐκφράξωσιν ἀπλῶς τὴν γνώμην τοῦ Εὐσεβίου, ἂν ἡ ἀλλαχού¹ διατυπωθεῖσα γνώμη ἡμῶν ὅτι ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν 50 ἐντολῶν τοῦ μ. Κωνσταντίνου χάριν τῆς νέας Ρώμης παρασκευασθέντων ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἀντιγράφων εἶναι ὀρθή, ὅτε καὶ ἡ μαρτυρία αὐτῶν ἀνάγεται εἰς μίαν μόνην, καὶ δὴ τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ ὁ βιβλιογράφος; ὁ γράψας τὰ περιέχοντα τὸ τέλος τοῦ Μκ εἰς φύλλα τοῦ ᾿Αλεφ κατὰ τὴν γνώμην τῶν Tischendorf, Hort καὶ Scrivener εἶναι ὁ καὶ τὸ Β γράψας. Τὰ πράγματα δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβησαν ὡδέ πως: Ὁ Εὐσεβίος μελετῶν τὸ κείμενον τῶν 4 Εὐαγγελίων πρὸς σύνταξιν τῶν γνωστῶν κανόνων ἀρμονίας αὐτῶν παρετήρησε πρῶτον μὲν ὅτι ἐν τισι τῶν ἀντιγράφων τοῦ Μκ δὲν περιείχετο τὸ σὺνηθες τέλος, δεύτερον δὲ ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ δὲν συνεφώνει ταῖς ἀντιστοίχοις διηγήσεσι τῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν. Ὅθεν ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ τέλους, καὶ δὴ τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οὕτω ἤρreto μία ὀγκώδης κατ' αὐτὸν δυσχέρεια, ἢ τῆς ἀσυμφωνίας πρὸς τοὺς ἄλλους Εὐαγγελιστάς.

Ἄλλὰ τὸ παλαιστιναῖον χειρόγραφον, εὖ ἢ ἀρχὴ ἀνήγεται εἰς τὸν Πάμφιλον καὶ τὸν Ὠριγένη, περιεῖχε τὸ τέλος τοῦτο· ὅθεν ὁ Εὐσεβίος, ὡς

¹ Τὸ κείμενον τῆς κΔ, Δ', σ. 33-4.

εἶναι φυσικόν, ἐδίσταζε νὰ ἀποβάλῃ αὐτὸ ἐκ τοῦ κειμένου, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε ἐγράφετο τὸ Β, ἂν ἐγράφετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν του, διστάζων ἀκόμη, παρήγγειλεν εἰς τὸν γραφέα νὰ καταλίπῃ κενὸν χώρον ἐπαρκῆ νὰ περιλάβῃ τὸ τέλος τοῦτο μέχρι οὗ ἤθελε σχηματίσῃ ὀριστικὴν περὶ ἀποδοχῆς ἢ ἀπορρίψεως αὐτοῦ γνώμην· φαίνεται δὲ ὅτι μέχρι τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ Ἄλεφ ἀπέκλινεν ὀριστικῶς ὑπὲρ τῆς ἀπορρίψεως, καὶ διὰ τοῦτο ἐν αὐτῷ οὔτε περιελήφθη τὸ τέλος οὔτε κατελείφθη κενὸς ὁ ἀναγκαιῶν πρὸς καταγραφὴν αὐτοῦ βραδύτερον χώρος. Ὅτι δὲ ὁ Εὐσεβίος ἀπέκλινεν ἐν τέλει ὀριστικῶς ὑπὲρ τῆς ἀπορρίψεως τοῦ τέλους τούτου εἶναι καταφανὲς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ εἰς κεφάλαια διαίρεσις του δὲν περιλαμβάνει αὐτὸ ἐν πλείστοις χειρογράφοις, ἐν οἷς καὶ τὰ Ἄλεφ καὶ Α.

Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Εὐσεβίου καθ' οἷονδὴποτε τρόπον καὶ ἂν ἀναπτυχθῇ δὲν λύει τὸ ζήτημα τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου εἰμὴ ἀβθαιρέτως.

Ἐγώπιον τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων τὸ ἄτο τῶν χειρογράφων κατὰ τοῦ συνήθους τέλους ἐπιχείρημα τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῶν νεωτέρων πίπτει, ἐν ᾧ χρόνῳ καὶ ἡ ἀπότομος λήξις εἰς τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ ἀπεκρούετο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὑπαρξίς τοῦ βραχυτέρου τέλους, οὗ ἡ γένεσις κατὰ τὴν γενικὴν ἀντίληψιν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς καλύψεως τῆς ἀποτόμου λήξεως ὀφείλεται.

Τοῦναντίον τὸ σόνηθες τέλος οὐ μόνον ἔχει ἰσχυροτάτην ἀπὸ τε τῶν ἀρχαιοτάτων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ ἀπὸ τῶν χειρογράφων τὴν μαρτυρίαν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως, ἣτις ἔχει παλαιωτάτην τὴν ἀρχήν, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὰ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἀναφερόμενα κυριακὰ ἀναγνώσματα τῶν Εὐαγγελίων, ἀλλὰ καὶ τὴν σπουδαιότητα πασῶν, ὅτι παρεδόθη κατὰ τὴν ἀνωτέρω παρατεθεισάν μαρτυρίαν τοῦ Ἀντιοχείου Βικτωρος διὰ τοῦ παλαιστιναίου χειρογράφου τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου, ὅπερ διὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τῆς κατηχητικῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας δύναται ἀβιάστως νὰ ἀναχθῇ εἰς αὐτὸν τὸν συγγραφέα εὐαγγελιστὴν Μάρκον, ὅστις ἰδρυτὴς γενόμενος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀλεξανδρέων, ἐγένετο πιθανῶς καὶ τῆς κατηχητικῆς ἐκεῖ Σχολῆς ὁ θεμελιωτής.

Ἐτέρα σπουδαία μαρτυρία ὑπὲρ τοῦ τέλους τούτου εἶναι ἡ στιχομετρικὴ. Κατὰ τὸν Scrivener «ὁ Εὐθάλιος λέγεται ὅτι ἐγένετο ὁ αὐτουργὸς τοῦ ὑπολογισμοῦ ἐκείνου τῶν στίχων, ὅστις παρατίθεται ἐν πλείστοις ἀντιγράφοις τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν Πράξεων καὶ τῶν Ἐπιστολῶν». Κατὰ δὲ τὸν Schaff, ἐν τῇ ἀμερικανικῇ ἐκδόσει τῆς κΔ τῶν WH, ἡ στιχομετρικὴ διαίρεσις ἢ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὰς προτάσεις εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Εὐθαλίου.

Ἄλλ' αἱ γνώμαι αὗται ἀνηρέθησαν διὰ τῶν θαυμασίων σχετικῶν μελετῶν τοῦ J. Rendell Harris, ὅστις ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Εὐθάλιος τὸν ἤρξεν ἐν χρήσει στιχομετρικὸν ὑπολογισμὸν τῶν γραφῶν τῆς κΔ ἀπλῶς ἀπηκρίβωσεν. Ἡ στιχομετρία εἶναι παλαιότερα τῶν ἀρχῶν τῆς ἡμετέρας χρονολογίας. Εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τῶν βιβλιογράφων διὰ σκοποῦς πρακτικούς, πρὸς εὐχερῆ ὑπολογισμὸν τῆς ἀνηκούσης αὐτοῖς διὰ τὴν ἀντιγραφὴν τῶν συγγραμμάτων ἀμοιβῆς, παρέχει ἀνεκτίμητον νῦν εἰς ἡμᾶς ὑπηρεσίαν χρησιμεύουσα πρὸς ἐξακρίβωσιν ἂν ἀρχικῶς περιείχετο ἢ οὐ ἐν τινι συγγραμμάτι περικοπὴ τις δι' οἰονδήποτε λόγον ἀμφισβητουμένη.

Ἡ εἰκόσ, εὐθὺς ὡς ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ βιβλιογράφοι πρὸς ἀντιγραφὴν τῶν βιβλίων τῆς κΔ, τὸ κείμενον τούτων ὑπελογίσθη στιχομετρικῶς ἐπομένως οἱ στιχομετρικοὶ ἀριθμοὶ οἱ συνημμένοι εἰς τὰ βιβλία τῆς κΔ ἔχουσιν ἀρχαιοτάτην τὴν καταγωγὴν, ἀπ' αὐτῆς ἴσως τῆς α' ἐκ.

Κατὰ τοὺς στιχομετρικοὺς τούτους ἀριθμοὺς τὸ Μκ δρίζεται ὡς ἀποτελούμενον ἐκ 1616 στίχων, τὸ ποσὸν δὲ τοῦτο τῶν στίχων δὲν δύναται νὰ ἀποτελεσθῇ εἰμὴ μόνον ἐὰν περιληφθῇ ἐν τῷ κειμένῳ καὶ τὸ σύνθημα τέλος, ὅπερ ἀποτελεῖ 25 βιβλιογραφικοὺς στίχους¹.

Ἐκ τῶν λοιπῶν στοιχείων τῆς κατὰ τοῦ συνήθους τέλους ἀντιρρήσεως τὸ ἐκ τῆς ἀσυμφωνίας πρὸς τὰς ἀντιστοίχους διηγήσεις τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Alford ἡ ἀσυμφωνία αὕτη εἶναι ἀξιόλογος μαρτυρία τῆς ἀρχαιότητος τῆς περικοπῆς, ὁ δὲ Scrivener ἀκριβῶς ἐν ὀνόματι αὐτῆς ἀξιοῖ νὰ παύσῃ πᾶσα ἀμφισβήτησις τῆς γνησιότητος τοῦ συνήθους τέλους. Ὁ εὐαγγελιστὴς Μᾶρκος παρὰ πάσας τὰς πολυποικίλους θεωρίας τοῦ συνοπτικοῦ προβλήματος ἐγένωσκε τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ὅτε συνέγραφε τὸ ἑαυτοῦ ἢ τοῦλάχιστον τὰ ἀρχμαῖστί γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ματθαίου Λόγια. Ἐὰν τώρα ὁ Μᾶρκος πλουτίζη διὰ νέων εἰδήσεων τὴν περὶ τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐμφανίσεων τοῦ Κυρίου διήγησιν τοῦ Ματθαίου, δὲν πράττει τοῦτο πρῶτον ἢ μόνον ἐν τῷ προκειμένῳ τέλει τοῦ Εὐαγγελίου του· ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀπο. Πέτρου καὶ ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ ἀναστροφῆς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα οὐκ ὀλίγα συνεπλήρωσεν ἢ ἀπηκρίβωσεν τὴν διήγησιν τοῦ Μκ ὁ Μᾶρκος.

Οὕτω ἡ ἀντίρρησις κατὰ τοῦ συνήθους τέλους ἐλάχιστα σημεῖα ἐμφανίζει ἄξια προσοχῆς· 1) τὸ ἐκ τῶν φράσεων γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἄρουσι, καὶ θανάσιμόν τι πῶσιν οὐ μὴ αὐτοὺς βλάβῃ, καὶ 2)

1. Ἡ σημασία τοῦ στιχομετρικοῦ ἐπιχειρήματος μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι στιχομετρικῶς ἐξεταζομένη ἡ περικοπὴ τῆς μοιχαλίδος ἀποκλείεται τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου.

τὸ ἐκ τῆς λογοτεχνικῆς ὕφης τοῦ τεμαχίου, ὅπερ ὁμολογουμένως κατὰ τοῦτο εἶναι ἀνόμοιον πρὸς τὸ λοιπὸν Εὐαγγέλιον.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον δὲν νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ex cathedra. οὕτως εἶπειν, ἂν ὁ Κύριος προεῖπεν ἢ δὲν προεῖπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πράγματα, ἅτινα αὐτῇ ἢ ἄ. Γραφὴ μαρτυρεῖ ὅτι συνέβησαν αὐτοῖς μετὰ ταῦτα· ὁ δὲ λεπτολόγος ἐνδοιασμός ἂν ταῦτα ἦσαν ἢ δὲν ἦσαν ἀνάρμοστα εἰς τὰ χεῖλη τοῦ Κυρίου εἶναι ἀνάξιος προσοχῆς, διότι ὁ Κύριος οὐχὶ ἅπαξ παρῆκε τὴν οὐτωσί ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φαρισαίων ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων διαχαραττομένην ἀξιοπρέπειαν τῆς θεότητος Αὐτοῦ χάριν τοῦ ἐν τῇ πίστει στηριγμοῦ τῶν τοσαύτας δυσχερείας ἐν τῷ εὐαγγελισμῷ τῆς Ἀνθρωπότητος μελλόντων νὰ συναντήσωσι μαθητῶν Αὐτοῦ.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον δυνάμεθα, ἢ, ἔστω, ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ σύνθημα τέλος δὲν εἶναι τὸ ἀρχικῶς ἐπιτεθὲν ὑπὸ τοῦ Μάρκου, ὅτε οὗτος ἔγραψε περὶ τὸ 60 ζῶντος ἔτι τοῦ ἀπο. Πέτρου τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ. Ἀλλὰ παραδεχόμενοι τοῦτο δὲν δεχόμεθα ἅμα καὶ ὅτι τὸ τέλος τοῦτο δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Μάρκου· τοῦναντίον μάλιστα.

Ὅτε ὁ Μάρκος ἀπεφάσισε νὰ γράψῃ, τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἢ τὰ Λόγια ἦσαν ἤδη, ὡς εἴρηται, ἐν κυκλοφορίᾳ ἀραμαϊστί, δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον ὅτι ἴσως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ματθαίου ὠρμήθη ὁ Μάρκος εἰς τὴν συγγραφὴν ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ νὰ προικίσῃ τὰς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας ἢ καὶ ὠρισμένην τινὰ ἐν Ἀσίᾳ πιθανώτατα Ἐκκλησίαν¹ δι' ὁμοίου συγγράμματος, ἐν ᾧ, ὡς εἰκός, τὰ εἰδικῶς διαφέροντα τοῖς Ἰουδαίοις στοιχεῖα δὲν εἶχον θέσιν.

Ταῦτα ἔχον ὅπ' ὄφει ὁ Μάρκος, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀπό. Πέτρος ἐν τοῖς κηρύγμασιν αὐτοῦ διαφόρως πως καὶ δὴ ἀκριβέστερον ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἐξετίθει τὰ διάφορα γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Κυρίου, συνώφισε μὲν τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἑλληνιστί, ἐξέθηκε δὲ ἀκριβέστερον ἐν

1 Τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγράφη ἐν Ρώμῃ· ἢ στοιχειώδης λογικὴ ἀντίκειται εἰς τοὺς διαφόρους περιπλόκους συνδυασμούς, δι' ὧν γίνεται προσπάθεια νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ἀξίωσις τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου τούτου. Καὶ ἡ μὲν ἀπόδειξις τοῦ πράγματος δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἀρκούμεθα εἰς τοῦτο μόνον ἐν τῷ παρόντι· ὅτι ὁ H. Jacquier, ὁ σπουδαιότατος ἐν τοῖς δυτικοῖς Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν κλ γράφας, ἐν τόμῳ II, σ. 413 τῆς ζ' ἐκδόσεως, παρατηρεῖ ὀρθότατα: L' on s' étonnera même que cet évangile (τὸ τοῦ Μάρκου) qui se recommandait de l' apôtre Pierre, qui avait probablement été écrit à Rome et pour des lecteurs Romains, ait laissé si peu de traces dans les écrits de l' église Romaine.

διαφόροις σημείοις τὰ γεγονότα συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀπο- Πέτρου. Εἶναι φανερὸν ἐντεῦθεν ὅτι ἐκ τοῦ τέλους τοῦ οὗτω καταρτισθέντος Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐλλείπωσιν μετὰ τὸ ἐφοβοῦντο γὰρ αἱ ἐν στχ. 9-11 καὶ 15-18 ἀναφερόμεναι ἐμφανίσεις τοῦ παρόντος τέλους.

Τὸ οὗτω καταρτισθὲν Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου παρεδόθη τῇ Ἐκκλησίᾳ, δι' ἣν ἀρχῆθεν προωρίζετο, ὁ δ' Εὐαγγελιστὴς μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Πέτρου πρὸς τὸν ἀπό. Παῦλον ἴσως μετὰ τοῦ Τιμοθέου μέχρι Ρώμης διαβάς, ἀνεχώρησε μετὰ τὴν τελευτὴν καὶ τούτου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἔνθα διήγαγε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν ἀποστολικαῖς ἀσχολίαις, ἰδρύσας καὶ ὀργανώσας τὴν περιφανεστάτην ταύτην τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Ἐκκλησιῶν.

Δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον, τοῦναντίον εἶναι πιθανώτατον ὅτι τὸ τελευταῖον φύλλον τοῦ παυρίνου κυλίνδρου, ἐφ' οὗ ὁ Μᾶρκος ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον, ἀπετρίβη καὶ ἐφθάρη ὡς ἐκ τῆς χρήσεως ἢ ἐξ ἄλλης τινὸς αἰτίας, συναπώλετο δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ τέλος τοῦ Εὐαγγελίου· οὗτω δὲ ὅτε διὰ τῆς ἀντιγραφῆς διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον, τὰ ἀντίγραφα περιεῖχον τὸ κείμενον αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἐφοβοῦντο γάρ. Ἐν τοιοῦτο ἀντίγραφον θὰ περιῆλθεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ Μάρκου ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ, ἐν χρόνῳ καθ' ὃν θὰ ἦτο ἤδη ἴσως ἐν κυκλοφορίᾳ καὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, τὸ περιγράφον τόσον ἐναργῶς τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐμφάνισιν τοῦ Κυρίου εἰς τοὺς δύο μαθητὰς τοὺς πορευομένους εἰς Ἐμμαούς, χωρὶς νὰ ἀποκλείηται ὅτι ὁ Μᾶρκος καὶ πρότερον ἐγίνωσκε τὴν ἐμφάνισιν ταύτην παρὰ τοῦ Πέτρου, καὶ ὅτι πιθανῶς περιέλαβεν αὐτὴν ἐν τῷ ἀπολεσθέντι τέλει τοῦ Εὐαγγελίου του.

Οὐδεὶς συγγραφεὺς βλέπων τὸ ἔργον αὐτοῦ μετὰ ἔτη κεκολοβωμένον, ἐστερημένον τοῦ τέλους του, θὰ ἐδέχετο νὰ ἐκδοθῇ τοῦτο ἐκ νέου ἄνευ συμπληρώσεως· τοῦτο ἀκριβῶς θὰ ἐποίησε καὶ ὁ Μᾶρκος· προκειμένου δηλαδὴ νὰ ἀντιγραφῆ ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ τὸ Εὐαγγέλιον πρὸς χρῆσιν τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, ὁ Μᾶρκος προσέθηκεν εἰς αὐτὸ τέλος νέον, τοῦτο τὸ σὺνήθεσ. τὸ περισωθὲν μέχρι ἡμῶν καὶ μαρτυρούμενον, ὡς εἴρηται, ὑπὸ τοῦ παλαιστιναίου χειρογράφου, ὅπερ ἀνάγει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Καὶ ταῦτα μὲν, ἴσως εἶπη τις, εἶναι εὐλόγα καὶ πιθανά· πῶς ὅμως θὰ ἐξηγηθῆ ἡ διαφορὰ τοῦ λογοτεχνικοῦ ὅφους, ἢ χρῆσις λέξεων καὶ ἐννοιῶν ἀσυνήθων εἰς τὸν συγγραφέα, καὶ ἡ κατὰ φανῆς προσπάθεια πρὸς συμπύκνωσιν τῶν ἱστορουμένων, ἢ τόσον ἀντίθετος πρὸς τὴν συνήθη τοῦ συγγραφέως τακτικὴν; Ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν εἶναι ἀνεξήγητα. Οὐδενὸς συγ-

γραφῆως αἱ συγγραφικαὶ ἰκανότητες παραμένουσιν ἀνεξέλικτοι· εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ περιβάλλον ἐπηρεάζει μεγάλως καὶ ἐν τῷ συγγραφικῷ ἔργῳ τοὺς ἀνθρώπους, ἀναγκαζομένους νὰ μεταχειρίζωνται ἀσυναίσθητως τὰς λέξεις καὶ φράσεις ὑπὸ τὰς ἐννοίας καὶ κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνηθίζεται ἐν οἷς τίποτις γράφουσιν. Τοῦτο ἴσχυεν ἰδιαζόντως ἐν τῇ α' χριστιανικῇ ἑκατονταετίᾳ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων, ὅτε ραγδαίως διμορφοῦτο ὁ εἰδικὸς πρὸς διατύπωσιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας γλωσσικὸς τύπος. Ἔπειτα καὶ ἡ ἡλικία ἐπιδραῖ ἐπίσης ἰσχυρότατα ἐπὶ τὸ λογοτεχνικὸν ὄρος τοῦ συγγραφέως καὶ μετὰ τάσεων συμποικνωτικῶν· ἀρκεῖ πᾶς συγγραφεὺς νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἔργα τῆς νεότητός του ἐν τῇ ἡλικίᾳ τῆς ὠριμότητος ἢ νὰ θελήσῃ νὰ παρασκευάσῃ αὐτὰ πρὸς νέαν ἔκδοσιν· ἐκπληκτος θὰ πρρατηρήσῃ ὅτι, κατὰ τὴν παροῦσαν ἀντίληψιν τῆς ὠριμότητος, πλείοται λέξεις αὐτῶν καὶ φράσεις περιττεύουσι, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀφαιρεθῶσιν αὐταί, τὸ ἔργον ἐν μικροτέρῳ ὄγκῳ θὰ περιέχῃ τὸ αὐτὸ ποσὸν καὶ ποιὸν ἐννοιῶν, καὶ μάλιστα ὑπὸ δυνατωτέραν μορφήν.

Ἡ σοφὴ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ πάροδος τῶν ἐτῶν καὶ ἡ σὺν αὐτῇ προϊούσα διαμόρφωσις τοῦ χριστιανικοῦ γλωσσικοῦ τύπου διὰ τῆς κυκλοφορίας τῶν γραφῶν τῆς κΔ ἐπηρεάσαν λογοτεχνικῶς τὸν εὐαγγελιστὴν Μάρκον, οὕτω δὲ τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνταχθὲν σύνθημα τέλος τοῦ Εὐαγγελίου, φέρον ζωηρὰ τὰ σημεῖα τῆς τοπικῆς καὶ χρονικῆς αὐτοῦ προελεύσεως, διαφέρει ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως τόσον καταφανῶς τοῦ λοιποῦ ἀπερίττου καὶ λιτοῦ τῆν γλῶσσαν Εὐαγγελίου, τοῦ κατοπτρίζοντος τὴν ἀφελῆ καὶ χαρίεσσαν ἐλευθεροστομίαν τοῦ ἑλληνικοῦ, μικρασιατικοῦ ἴσως, περιβάλλοντος ἐν ᾧ συνετάχθη.

ΧΑΡΙΛΑΟΣ Ι. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ